

กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการสร้างมาตรการ
ในการคุ้มครองสิทธิผู้สูงอายุในท้องถิ่น
Participatory Learning Process in Creating
the Right Protection Measures for Local Elderly

มนัสนันท์ ปิ่นพิทักษ์¹
Manasnun Pinpitak²

Received: 31 ม.ค. 2566

Revised: 15 มี.ค. 2566

Accepted: 20 มี.ค. 2566

บทคัดย่อ

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการสร้างมาตรการในการคุ้มครองสิทธิผู้สูงอายุในท้องถิ่น กลุ่มเป้าหมายของการวิจัยคือประชาชนผู้สูงอายุเขตพื้นที่อำเภอเมืองและอำเภอชนแดน จังหวัดเพชรบูรณ์ จำนวน 200 คน โดยการเลือกแบบเจาะจงเนื่องจากเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่มีความเข้มแข็ง และมีศักยภาพที่จะถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชนได้ เครื่องมือในการวิจัย ได้แก่ กระบวนการสนทนากลุ่ม มีกิจกรรมกลุ่มเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างทุนมนุษย์ให้กับผู้สูงอายุในท้องถิ่น โดยมีผู้วิจัยเป็นวิทยากรบรรยายให้ความรู้เรื่องทุนมนุษย์ การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค และกิจกรรมการบรรยายเบื้องต้นเกี่ยวกับสิทธิผู้สูงอายุเพื่อเสริมสร้างความรู้ให้กับประชากรกลุ่มเป้าหมาย การวิเคราะห์ข้อมูลโดยวิเคราะห์

¹อาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์,
E-Mail: doggy0900@hotmail.com

²Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Phetchabun Rajabhat University

เชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า 1) ผู้สูงอายุมีประสบการณ์เป็นทุนมนุษย์ที่ดีอยู่แล้ว สามารถที่จะต่อยอดเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับชุมชนพื้นที่ของตนเองได้ แต่ยังขาดความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญ รวมถึงยังไม่มีการจัดการความรู้เกี่ยวกับทุนมนุษย์ 2) ผู้สูงอายุมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องสิทธิผู้สูงอายุเฉพาะเรื่องเบี้ยยังชีพของผู้สูงอายุเท่านั้น และ สิทธิที่ผู้สูงอายุให้ความสำคัญเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือ การได้รับการเพิ่มเบี้ยยังชีพ การลดค่าโดยสารในบริการขนส่งสาธารณะที่เป็นรถโดยสารของรัฐที่มีอยู่ในปัจจุบัน และการได้รับการสนับสนุนการรวมตัวจัดกิจกรรมทางสังคมจัดกิจกรรมทางกีฬา นันทนาการ และการถ่ายทอดภูมิปัญญา การได้รับการสนับสนุนด้านประกอบอาชีพและฝึกอาชีพที่เหมาะสม การได้รับสิทธิเข้าถึงทางด้านการแพทย์และสาธารณสุขที่สะดวก รวดเร็ว โดยไม่มีค่าใช้จ่าย

คำสำคัญ: ผู้สูงอายุในท้องถิ่น, ทุนมนุษย์, การมีส่วนร่วม

Abstract

This participatory action research purposed to enhance the participatory learning process in constituting measurements to protect the rights of the local elderly. The target group of was 200 elders in the Mueang District and Chon Daen District, Phetchabun Province, by the purposive selection from strong elder groups whom has the potential to transfer knowledge to the community. Research instrument was a focus group discussion (FGD) and group activities to create a participatory learning process to enhance human capital knowledge for local elders. Research operation was a public lecture on human capital by the researcher, an SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats) analysis operation, and a public lecture on elderly right. Data analyzed by content analysis process. Research found 1) elders has experienced which can become good human capital in enhancing economic value to the community but elders has lack of understanding, awareness,

importance Including the knowledge management about human capital;
2) The elderly have knowledge and understanding the elderly rights only of the allowance for the elderly. Rights that the elderly prioritize are arranged in descending order were; increasing allowance for the elderly; reducing of fares in public transport services; supporting social activities, sports activities, recreation, and wisdom transfer; supporting appropriate vocational and job training; assisting a convenient, fast and free access to medical and public health services.

Keywords: the Local Elderly, Human Capital, Participation

บทนำ

จากการกำหนดทิศทางของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 13 ให้ประเทศสามารถก้าวข้ามความท้าทายต่าง ๆ เพื่อให้ “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ตามเจตนารมณ์ของยุทธศาสตร์ชาติ ได้อาศัยหลักการและแนวคิด ดังนี้

1. หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงโดยสืบสาน รักษา ต่อยอดการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ผ่านการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างมีเหตุผล ความพอประมาณ ภูมิคุ้มกันบนฐานของความรู้ คุณธรรม และความเพียร โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับสถานการณ์และเงื่อนไขระดับประเทศและระดับโลกทั้งในปัจจุบันและอนาคตอันใกล้ และศักยภาพของทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศ ให้มีความสำคัญกับการเสริมสร้างความสมดุลในมิติต่าง ๆ ทั้งความสมดุลระหว่างการพัฒนาความสามารถในการแข่งขันกับต่างประเทศกับความสามารถในการพึ่งตนเองได้อย่างมั่นคง ความสมดุลของการกระจายโอกาสเพื่อลดความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มคนและพื้นที่ และความสมดุลทางธรรมชาติเพื่อให้คนอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืนรวมถึงการบริหารจัดการองค์การต่าง ๆ ของประเทศ

ให้พร้อมรับกับความเสี่ยงที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายในประเทศ นอกจากนี้ ในการวางแผนและการขับเคลื่อนแผนไปสู่การปฏิบัติต้องอาศัยองค์ความรู้ทางวิชาการที่รอบด้านและพิจารณาด้วยความรอบคอบ ควบคู่กับการยึดถือผลประโยชน์ของประชาชนส่วนรวมเป็นที่ตั้ง และมุ่งมั่นผลักดันให้การพัฒนาบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้

2. การสร้างความสามารถในการ “ล้มแล้ว ลุกไว” โดยมุ่งเน้นการพัฒนาใน 3 ระดับ ประกอบด้วย

1) การพร้อมรับ หรือ ระดับ “อยู่รอด” ในการแก้ไขข้อจำกัดหรือจุดอ่อนที่มีอยู่ ซึ่งเป็นผลให้ประชาชนประสบความยากลำบากในการดำรงชีวิต หรือทำให้ประเทศมีความเปราะบางต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกและภายใน รวมถึงการสร้างความพร้อมในทุกระดับในการรับมือกับสภาวะวิกฤติที่อาจเกิดขึ้นให้สามารถฟื้นคืนสู่ภาวะปกติได้อย่างรวดเร็ว

2) การปรับตัว หรือ ระดับ “พอเพียง” ในการปรับเปลี่ยนปัจจัยที่จำเป็นเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่ในระดับครอบครัว ชุมชน พื้นที่ และประเทศ รวมถึงปรับทิศทาง รูปแบบ และแนวทางการพัฒนาให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ และ

3) การเปลี่ยนแปลงเพื่อพร้อมเติบโตอย่างยั่งยืน หรือ ระดับ “ยั่งยืน” ในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างในมิติต่าง ๆ เพื่อเสริมสร้างความสามารถของบุคคลและสังคมในการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งเพื่อสนับสนุนให้ประเทศสามารถเติบโตได้อย่างมีคุณภาพและยั่งยืน

3. เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืนของสหประชาชาติโดยกำหนดทิศทางการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของแนวคิด “ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง” มุ่งเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้กับประชาชนทุกกลุ่ม ทั้งในมิติของการมีปัจจัยที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานที่เพียงพอ การมีสภาพแวดล้อมที่ดี การมีปัจจัยสนับสนุนให้มีสุขภาพที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ การมีโอกาสที่จะใช้ศักยภาพของตนในการสร้างความเป็นอยู่ที่ดี และการมุ่งส่งต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีไปยังคนรุ่นต่อไป

และสืบเนื่องจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ฉบับที่ 12 ยุทธศาสตร์ที่ 2 “การสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในสังคม” ส่วนที่ 4 “ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ” ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ได้ระบุไว้ว่า ในระยะสั้นควรมีแนวทางการพัฒนาความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำในสังคมนั้น จะเกิดขึ้นได้เมื่อมีการเพิ่มโอกาสและการการจัดสวัสดิการสังคมให้กับประชากรที่มีรายได้ต่ำสุด ร้อยละ 40 ให้สามารถเข้าถึงบริการที่มีคุณภาพของรัฐ มีอาชีพ เด็กและเยาวชนได้รับโอกาสการเข้าถึงการศึกษาที่มีคุณภาพและต่อเนื่อง ประชาชนในพื้นที่ห่างไกลได้รับบริการด้านสุขภาพ มีโอกาสในการมีที่ดินทำกินของตนเองและยกระดับรายได้ รัฐบาลต้องกำหนดนโยบายการคลังเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคมและเอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มคนที่มีรายได้น้อยให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น (อาชัญญา รัตนอุบล และคณะ, 2553) รวมทั้งเสริมสร้างศักยภาพชุมชน การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และการสร้างความเข้มแข็งการเงินฐานรากตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยสร้างและพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ส่งเสริมให้เกิดชุมชนแห่งการเรียนรู้ พัฒนาเศรษฐกิจชุมชน สนับสนุนการให้ความรู้ในการบริหารจัดการทางการเงิน สนับสนุนชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการ บริการ และการจัดการทรัพยากรในชุมชน และยังเห็นได้ว่านโยบายรัฐบาลในประเด็นสิทธิและโอกาสของ ผู้สูงอายุนั้น เพื่อให้ประชากรที่ปัจจุบันเป็นผู้สูงอายุมีรายได้ และไม่ต้องประสบปัญหาสุขภาพจิต เนื่องจากความเสื่อมถอยในด้านต่าง ๆ ตามความชราของตน ควรมีการดัดศักยภาพที่ผู้สูงอายุมีอยู่มาใช้ โดยสนับสนุนผู้สูงอายุเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้หรือทักษะด้านต่าง ๆ ให้กับผู้คนในชุมชน หรือแนะนำการประกอบอาชีพด้านต่าง ๆ ที่เหมาะสมแก่สภาพ (Bongaarts, 2004; Elmeskov, 2004; ปราโมทย์ ประสาทกุล, 2556)

ซึ่งจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ ฉบับที่ 13 จะเห็นได้ວ่ามีการพูดถึงทุนทางสังคม และทุนทางสังคมที่สำคัญ คือ “การศึกษาตลอดชีวิต” เป็นการเพิ่มทุนทางสังคมหรือทุนมนุษย์ให้กับผู้สูงอายุได้เป็นอย่างดี ซึ่งคณะผู้วิจัยเองตระหนักถึงสิทธิและโอกาสของผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นการสร้างทุนทางสังคมอย่างหนึ่งที่สำคัญ และเนื่องจากปัจจุบันสังคมไทยก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ รวมทั้งมาตรการดูแลผู้สูงอายุที่มีรายได้น้อย การเตรียมพร้อมทางด้านการเงินสำหรับสังคมผู้สูงอายุก็เป็นสิ่งจำเป็น

เป้าหมายหลักอยู่ที่การมอบหลักประกันให้ประชาชนเกษียณอายุโดยมีระดับรายได้ที่เพียงพอ และมีระดับคุณภาพชีวิตไม่ด้อยกว่าตอนที่ยังทำงานอยู่ การเข้าถึงบริการพื้นฐานทางสังคมของภาครัฐและการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของกลุ่มประชากรที่มีฐานะยากจนเพิ่มขึ้นนั้น เป็นปัญหาที่ยังคงมีอยู่ในสังคมไทย อีกทั้งยังเป็นปัญหาที่ท้าทายรอการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ประชาชนต่อไป (สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2556; ระเบียบ สัจจโสภณ, 2556) ซึ่งการที่ผู้สูงอายุควรได้รับการปกป้องสิทธิต่าง ๆ ถือเป็นพื้นฐานสำคัญก่อนที่การดำเนินการพัฒนาในลำดับที่สูงขึ้น ดังนั้น การสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการสร้างมาตรการในการคุ้มครองสิทธิผู้สูงอายุในท้องถิ่นจึงมีความจำเป็นและสมควรได้รับการวิจัยและพัฒนาอย่างยิ่ง

ปัจจุบันมีกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของผู้สูงอายุ นั่นคือพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 เป็นกฎหมายที่มีวัตถุประสงค์เพื่อคุ้มครอง ส่งเสริม สนับสนุน ต่อสิทธิและประโยชน์ของผู้สูงอายุ เพื่อให้สอดคล้องกับบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มีสาระสำคัญคือให้การคุ้มครองสิทธิผู้สูงอายุซึ่งก็คือบุคคลสัญชาติไทยที่มีอายุเกินหกสิบปีบริบูรณ์ขึ้นไปให้ได้รับสิทธิการคุ้มครอง การส่งเสริม และการสนับสนุนในด้านต่าง ๆ ในมาตรา 11 มีทั้งสิ้น 13 ข้อ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้สูงอายุ และประชาชนทั่วไปควรรับทราบ ประกอบด้วย 1) การบริการทางการแพทย์และการสาธารณสุข 2) การศึกษา การศาสนา และข้อมูลข่าวสาร 3) การประกอบอาชีพหรือการฝึกอาชีพที่เหมาะสม 4) การพัฒนาตนเองและการมีส่วนร่วมในกิจการทางสังคม 5) การอำนวยความสะดวกและความปลอดภัยโดยตรงแก่ผู้สูงอายุ 6) การช่วยเหลือด้านค่าโดยสารยานพาหนะตามความเหมาะสม 7) การยกเว้นค่าเช่าชมสถานที่ของรัฐ 8) การช่วยเหลือผู้สูงอายุซึ่งได้รับอันตรายจากการถูกทารุณกรรม หรือถูกแสวงหาผลประโยชน์หรือถูกทอดทิ้ง 9) การให้คำแนะนำปรึกษา หรือการดำเนินการอื่นที่เกี่ยวข้องในทางคดีหรือในทางการแก้ไขปัญหาคอขวด 10) การจัดที่พักอาศัย ยานพาหนะ เครื่องนุ่งห่ม 11) การจ่ายเงินเบี้ยยังชีพเป็นรายเดือนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม 12) การสงเคราะห์ในการจัดการศพตามประเพณี และ 13) การดูแลระยะยาวสำหรับผู้สูงอายุที่อยู่ในภาวะพึ่งพิง รวมถึงข้อมูลระบบสวัสดิการเพิ่มเติมสำหรับผู้สูงอายุ ได้แก่ เบี้ยยังชีพผู้สูงอายุ การสงเคราะห์ในการจัดการศพผู้สูงอายุตาม

ประเพณี และจากการที่วิทยากรให้ความรู้ตามพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ และการจัดการ สันทนาการกลุ่มผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุมีการสะท้อนความต้องการให้ส่งเสริม สนับสนุน ต่อสิทธิและประโยชน์ของผู้สูงอายุ ดังต่อไปนี้ คือ

1. ผู้สูงอายุต้องได้รับการจัดช่องทางพิเศษเฉพาะเพื่อให้ผู้สูงอายุได้รับการ บริการด้านการแพทย์และสาธารณสุขที่สะดวก รวดเร็ว

2. ผู้สูงอายุต้องได้รับการสนับสนุนด้านการศึกษา การศาสนา และข้อมูล ข่าวสาร โดยจัดศูนย์การเรียนรู้ในชุมชน และให้มีหลักสูตรการศึกษาเกี่ยวกับผู้สูงอายุ ตั้งแต่การศึกษาขั้นพื้นฐาน ถึงขั้นอุดมศึกษาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระบบ นอกระบบ และ ตามอัธยาศัย และมีรายการต่าง ๆ เพื่อผู้สูงอายุ

3. ผู้สูงอายุต้องได้รับการสนับสนุนในอาชีพ มีการฝึกอาชีพที่เหมาะสม ให้ข้อมูล คำปรึกษา ข่าวสารตลาดแรงงาน การจัดหางาน รับสมัครงาน บริการข้อมูล ทางอาชีพ ตำแหน่งงานที่ว่างสำหรับผู้สูงอายุ การอบรมและฝึกอาชีพ โดยมีศูนย์กลาง ข้อมูลทางอาชีพและตำแหน่งงานสำหรับผู้สูงอายุเป็นการเฉพาะ ที่สำนักงานจัดหางาน ทุกแห่ง

4. ด้านการพัฒนาตนเอง การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม การรวมกลุ่ม ในลักษณะเครือข่าย/ ชุมชนของ ผู้สูงอายุต้องได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนเป็นกลุ่ม หรือชมรม ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมภายในชุมชน และ/ หรือระหว่าง ชุมชน และส่งเสริมการใช้ ศักยภาพผู้สูงอายุ โดยเพิ่มการจัดกิจกรรมทางกีฬา นันทนาการ และการถ่ายทอดภูมิปัญญา

5. ผู้สูงอายุต้องได้รับการอำนวยความสะดวกและความปลอดภัยในอาคาร สถานที่ ยานพาหนะ บริการสาธารณะอื่น มีการจัดสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมสำหรับผู้สูงอายุ การดูแล ช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่ มีการบริการสะดวก รวดเร็ว ปลอดภัย รวมถึงการจัดพาหนะอำนวยความสะดวกสำหรับผู้สูงอายุ

6. ผู้สูงอายุต้องการได้รับเงินเบี้ยยังชีพสูงขึ้น เพื่อการยังชีพในเศรษฐกิจ ปัจจุบัน

7. ผู้สูงอายุต้องการได้รับการบริการโดยตรงสำหรับผู้สูงอายุ เช่น ลิฟต์ พื้นเรียบ ราวจับบันได ทางลาด ราวจับในห้องน้ำ จัดเจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกและ ปลอดภัยสำหรับผู้สูงอายุ มีการจัดบริการรถเข็นสำหรับผู้สูงอายุ

จะเห็นได้ว่า จากสถานการณ์ทางสังคม ทิศทางการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 ที่มีเจตนารมณ์เพื่อให้ “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยสืบสาน รักษา ต่อยอดการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ผ่านการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างมีเหตุผล ความพอประมาณ ภูมิคุ้มกันบนฐานของความรู้ คุณธรรม และความเพียร โดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับสถานการณ์และเงื่อนไขระดับประเทศและระดับโลก ทั้งในปัจจุบันและอนาคตอันใกล้ และศักยภาพของทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศ ความสมดุลของการกระจายโอกาสเพื่อลดความเหลื่อมล้ำระหว่างกลุ่มคนและพื้นที่ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า งานวิจัยนี้จะช่วยส่งเสริมและมีส่วนร่วมในการสร้างมาตรการหรือนโยบายในการคุ้มครองสิทธิผู้สูงอายุในท้องถิ่นพื้นที่อำเภอเมือง และอำเภอชนแดน จังหวัดเพชรบูรณ์ ได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการสร้างมาตรการในการคุ้มครองสิทธิผู้สูงอายุในท้องถิ่นพื้นที่อำเภอเมือง และอำเภอชนแดน จังหวัดเพชรบูรณ์

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย

กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย ได้แก่ ประชาชนผู้สูงอายุเขตพื้นที่อำเภอเมือง และอำเภอชนแดน จังหวัดเพชรบูรณ์ จำนวน 200 คน และประชาชนทั่วไป โดยการเลือก

แบบเจาะจง เนื่องจากเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่มีความเข้มแข็ง และมีศักยภาพที่จะถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชนได้ (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 2562)

2. เครื่องมือในการวิจัย

เครื่องมือในการวิจัย ได้แก่ กระบวนการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion: FGD) โดยเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจะเป็นการจัดโครงการเพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการสร้างทุนมนุษย์ให้กับผู้สูงอายุในท้องถิ่น โดยมีกิจกรรม โดยกิจกรรมที่ 1 เป็นกิจกรรมกลุ่มเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อสร้างทุนมนุษย์ให้กับผู้สูงอายุในท้องถิ่น โดยมีผู้วิจัยเป็นวิทยากรบรรยายให้ความรู้เรื่องทุนมนุษย์ ด้านต่างๆ อาทิเช่น ด้านสังคม ด้านเศรษฐศาสตร์ และบริการพื้นฐานทางสังคมจากภาครัฐที่ประชาชนพึงมี และคณะวิทยากรประจำกลุ่มคอยกำกับดูแลแต่ละกลุ่มให้มีความรู้ความเข้าใจกับการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นด้วย โดยแบ่งผู้สูงอายุเป็น 10 กลุ่ม โดยในแต่ละกลุ่มนั้นประกอบด้วยผู้สูงอายุและประชาชนทั่วไป โดยมีวิทยากรประจำกลุ่มเป็นผู้กำกับดูแล และให้ความรู้ความเข้าใจในการทำกิจกรรมกลุ่มในหัวข้อ “กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการสร้างทุนมนุษย์ให้กับผู้สูงอายุในท้องถิ่น” โดยสมาชิกแต่ละกลุ่มจะช่วยกันระดมความคิดเห็นของแต่ละคนว่า ต้องการการเสริมสร้างทุนมนุษย์และต้องการได้รับการสนับสนุนด้านใดมากที่สุด ทั้งนี้ ผู้วิจัยใช้กระบวนการทำแผนกลยุทธ์ คือ การทำ SWOT Analysis เป็นการวิเคราะห์ จุดเด่น จุดด้อย โอกาสหรือสิ่งที่อาจเป็นปัญหาสำคัญในการดำเนินงานในการพัฒนาทุนมนุษย์ที่สอดคล้องกับการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ จากนั้น จึงดำเนินกิจกรรมที่ 2 การบรรยายเบื้องต้นเกี่ยวกับสิทธิผู้สูงอายุ เพื่อเสริมสร้างความรู้ให้กับประชากรกลุ่มเป้าหมาย

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้หลักพื้นฐานของ PAR 3 ประการ (Stringer, 1996) ได้แก่ การค้นหาข้อมูลหรือข้อเท็จจริงที่เกิดในสถานการณ์ (Look) การสำรวจและ

วิเคราะห์สถานการณ์ที่เกิดขึ้น (Think) และการวางแผน การปฏิบัติ และการประเมินผลการปฏิบัติที่เกิดขึ้นในสถานการณ์ (Act) และได้มีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Source Triangulation) เป็นการตรวจสอบโดยพิจารณาแหล่งเวลา แหล่งสถานที่ และแหล่งบุคคลที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ถ้าข้อมูลต่างเวลากันจะเหมือนกันหรือไม่ ถ้าข้อมูลต่างสถานที่จะเหมือนกันหรือไม่ และถ้าบุคคลผู้ให้ข้อมูลเปลี่ยนไปข้อมูลจะเหมือนเดิมหรือไม่ ประโยชน์ของการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าคือ เพื่อลดหรือจัดการกับอคติ (Bias) ที่มีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นในงานศึกษาวิจัยได้

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ผู้วิจัยได้นำข้อมูลจัดโครงการเพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการสร้างทุนมนุษย์ให้กับผู้สูงอายุในท้องถิ่นจำนวน 2 ครั้ง มาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ในเชิงเนื้อหา (Content Analysis)

ผลการวิจัย

1. ทุนมนุษย์ด้านสังคมและเศรษฐกิจ

เมื่อผู้วิจัยให้ความรู้เกี่ยวกับทุนมนุษย์แก่ผู้สูงอายุ พบว่าผู้สูงอายุมีความรู้ความเข้าใจอยู่บ้าง เกี่ยวกับคำว่าทุนมนุษย์ แต่โดยมากแล้วมักเข้าใจคำว่า “ทุน” ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับปัจจัยทางด้านเงินตรา ทำให้มองไม่เห็นความเชื่อมโยงว่าทุนมนุษย์มีความเกี่ยวพันอย่างไรกับสังคม ผู้วิจัยจึงยกตัวอย่างให้เห็นภาพและความสำคัญชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยยกตัวอย่างเช่น คำกล่าวของ ดร. เบอร์กิท ฮานส์ ผู้จัดการธนาคารโลกประจำประเทศไทยกล่าวไว้ว่า “การรักษาระดับและคุณภาพของการปฏิรูปด้านโครงสร้างของประเทศให้ยั่งยืนเป็นเรื่องสำคัญสำหรับประเทศไทยในการลดความยากจนและช่วยยกระดับการเติบโตทางเศรษฐกิจของไทยในระยะยาวให้สูงกว่าร้อยละ 4 ในสภาวะการณ์ที่ต้องเผชิญกับสังคมสูงวัยที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว” การให้

ความสำคัญเรื่องการลงทุนด้านทุนมนุษย์นับเป็นเรื่องสำคัญ ในการสร้างอนาคตที่ดีกว่าสำหรับคนไทยทุกคน และการให้ความสำคัญกับการศึกษาและสาธารณสุขจะเป็นการเปิดโอกาสที่เท่าเทียมกันให้แก่คนรุ่นต่อไปในระยะยาว (The World Bank, 2562) ผู้วิจัย จึงมีการบรรยายเพื่อเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมให้ โดยให้คำนิยามเกี่ยวกับทุนมนุษย์ว่า เป็นการประเมินมูลค่าทางเศรษฐกิจของชุดความรู้และทักษะที่ประชากรเป้าหมายมีอยู่ โดยภายใต้นิยามนี้ทำให้กำลังแรงงานมีความแตกต่างกัน และคุณภาพของประชากรสามารถเพิ่มพูนได้ ด้วยเหตุนี้ การลงทุนด้านการฝึกอบรม การให้การศึกษา หรือเสริมประสบการณ์ ความสามารถ จึงเป็นการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับองค์กร และระบบเศรษฐกิจในภาพรวม โดยประชากรเป้าหมายในพื้นที่ที่มีความสามารถและประสบการณ์เป็นทุนมนุษย์ที่ติดอยู่แล้ว สามารถที่จะต่อยอดเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับชุมชนพื้นที่ของตนเองได้ ทั้งนี้ จากการที่กลุ่มเป้าหมายเป็นสมาชิกชมรมผู้สูงอายุที่มีความเข้มแข็งในการรวมกลุ่มกันเป็นอย่างมาก โดยมีการดำเนินการผลิตผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ที่ได้จากการอบรมจากวิทยากรเครือข่ายของโรงเรียนผู้สูงอายุในพื้นที่ ได้มาให้ความรู้ อาทิเช่น การสานกระเป๋าจากวัสดุเหลือใช้ การทำดอกไม้จากหลอดพลาสติก การจัดซื้อใบเตยหอม การทำพวงหรีด เป็นต้น ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีการบรรยายเชื่อมโยงให้เห็นว่า เรื่องสำคัญสำหรับประเทศไทยในการลดความยากจนและช่วยยกระดับการเติบโตทางเศรษฐกิจของไทยในระยะยาว จากสถานการณ์ที่ต้องเผชิญกับสังคมสูงวัยที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว คือการสร้าง “ทุนมนุษย์”

2. การเสริมสร้างสิทธิผู้สูงอายุในท้องถิ่น

ผู้สูงอายุมีความรู้ความเข้าใจสิทธิผู้สูงอายุเพียงเรื่องเบี้ยยังชีพของผู้สูงอายุเท่านั้น สิทธิที่ผู้สูงอายุให้ความสนใจและให้ความสำคัญ เป็นเรื่องด้านการช่วยเหลือเงินเบี้ยยังชีพ โดยต้องการเบี้ยยังชีพในจำนวนที่มากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งเป็นไปตามเศรษฐกิจปัจจุบันที่ผู้สูงอายุไม่สามารถยังชีพได้ด้วยจำนวนเบี้ยยังชีพเท่าเดิม เพราะบางกรณีผู้สูงอายุเป็นผู้ที่อาศัยอยู่บ้านเพียงลำพัง ไม่มีลูกหลาน ไม่มีอาชีพ จึงไม่สามารถที่จะหารายได้ทางอื่นได้ นอกจากพึ่งเบี้ยยังชีพจากหน่วยงานรัฐบาล ในอีกทางหนึ่ง สิทธิที่

เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุตามหลักพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุในพื้นที่ยังได้รับความรู้ความเข้าใจมากนัก ผู้วิจัย จึงบรรยายเพิ่มเติมพบว่า กลุ่มประชากรให้ความสนใจเกี่ยวกับสิทธิผู้สูงอายุมากขึ้น และแสดงความต้องการที่จะพัฒนานตนเอง การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคม การรวมกลุ่มในลักษณะเครือข่าย/ ชุมชน ผู้สูงอายุได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนกลุ่มหรือชมรมผู้สูงอายุ ให้มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมภายในชุมชน และ/ หรือระหว่างชุมชน และส่งเสริมการใช้ศักยภาพผู้สูงอายุ โดยเพิ่มการจัดกิจกรรมทางกีฬา นันทนาการ และการถ่ายทอดภูมิปัญญา ทั้งนี้ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต้องการการส่งเสริมงบประมาณ ในการรวมกลุ่มทำกิจกรรมในชมรมผู้สูงอายุของตนเองเพิ่มมากขึ้น เพื่อในอนาคตกลุ่มผู้สูงอายุจะได้มีผลิตภัณฑ์หรือกิจกรรมที่เกิดจากการรวมกลุ่มเพื่อสร้างรายได้ให้กับผู้สูงอายุต่อไป ด้านการประกอบอาชีพ ผู้สูงอายุแสดงความต้องการที่จะได้รับข้อมูล คำปรึกษา ข่าวดารตลาดแรงงาน การจัดหางาน รับสมัครงาน บริการข้อมูลทางอาชีพ ตำแหน่งงานว่างสำหรับผู้สูงอายุ การอบรมและฝึกอาชีพ และด้านการแพทย์และสาธารณสุข ผู้สูงอายุต้องการให้มีการจัดช่องทางพิเศษเฉพาะผู้สูงอายุเพื่อที่จะได้รับการบริการที่สะดวก รวดเร็ว รวมถึงการให้บริการสาธารณสุขโดยไม่มีค่าใช้จ่ายให้กับผู้สูงอายุ เช่น การบริการด้านทันตกรรม เป็นต้น

ด้วยปัจจุบัน ในสังคมมีจำนวนผู้สูงอายุมากขึ้น การเสริมสร้างศักยภาพผู้สูงอายุ จึงถือเป็นการเสริมสร้างศักยภาพชุมชน การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และการสร้างความเข้มแข็งการเงินฐานรากตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยสร้างและพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ส่งเสริมให้เกิดชุมชนแห่งการเรียนรู้ พัฒนาเศรษฐกิจชุมชน สนับสนุนการให้ความรู้ในการบริหารจัดการทางการเงิน สนับสนุนชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดสวัสดิการ บริการ และการจัดการทรัพยากรในชุมชน และยังเห็นได้ว่านโยบายรัฐบาลในประเด็นสิทธิและโอกาสของ ผู้สูงอายุนั้น เพื่อให้ประชากรที่ปัจจุบันเป็นผู้สูงอายุมีรายได้ และไม่ต้องประสบปัญหาสุขภาพจิตเนื่องจากความเสื่อมถอยในด้านต่าง ๆ ตามความชราของตน ควรเสริมสร้างให้มีการดัดศักยภาพที่ผู้สูงอายุมีอยู่มาใช้ โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้และส่งเสริมสนับสนุนผู้สูงอายุเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้หรือทักษะด้านต่าง ๆ ให้กับผู้คนในชุมชน หรือแนะนำการประกอบอาชีพด้านต่าง ๆ ที่เหมาะสมแก่สภาพ ส่วนในระยะยาว (กุลล สุนทรธาดา และสุริยาพร จันทรเจริญ, 2557) มีการสนับสนุน “การศึกษาตลอดชีวิต” เพื่อเป็น

การเพิ่มทุนมนุษย์ให้กับผู้สูงอายุทั้งนี้คณะผู้วิจัยเองตระหนักถึงสิทธิและโอกาสของผู้สูงอายุเป็นสำคัญอีกด้วย เนื่องจากปัจจุบันสังคมไทยก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ รวมทั้งมาตรการดูแลผู้สูงอายุที่มีรายได้น้อย การเตรียมพร้อมทางด้านการเงินสำหรับผู้สูงอายุก็เป็นสิ่งจำเป็น เป้าหมายหลักอยู่ที่การมอบหลักประกันให้ประชาชนเกษียณอายุโดยมีระดับรายได้ที่เพียงพอ และมีระดับคุณภาพชีวิตไม่ด้อยกว่าตอนที่ยังทำงานอยู่ (พรชัย สุริระเวช และคณะ, 2555) การเข้าถึงบริการพื้นฐานทางสังคมของภาครัฐและการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมของกลุ่มประชากรที่มีฐานะยากจนยังคงเป็นปัญหาที่มีอยู่ในสังคมไทย อีกทั้ง ยังเป็นปัญหาที่ท้าทายรอการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ประชาชนต่อไป (อาชญญา รัตนอุบล และคณะ, 2553)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในสร้างมาตรการสร้างความรู้เรื่องสิทธิของผู้สูงอายุในท้องถิ่น ได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของผู้สูงอายุในท้องถิ่นเป็นอย่างดี เพื่อให้ประชากรที่ปัจจุบันเป็นผู้สูงอายุมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องสิทธิของผู้สูงอายุและไม่ต้องประสบปัญหาเมื่อเกิดอุปสรรคการเข้าถึงสิทธิในด้านต่าง ๆ โดยสนับสนุนผู้สูงอายุให้ได้รับความรู้และการพัฒนาตนเอง เพื่อให้ผู้สูงอายุเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้หรือทักษะด้านต่าง ๆ ให้กับผู้คนในชุมชน และผู้วิจัยเล็งเห็นว่าควรมีการสนับสนุน “การศึกษาตลอดชีวิต” เพื่อเป็นการเพิ่มทุนมนุษย์ให้กับผู้สูงอายุต่อไป

สรุปผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมต่าง ๆ จากกลุ่มเป้าหมายจำนวน 200 คน พบว่า ประกอบไปด้วยผู้สูงอายุจากกลุ่มผู้สูงอายุที่มีความเข้มแข็ง และมีศักยภาพสามารถนำไปถ่ายทอดให้กับบุคคลอื่นในชุมชนมีความเข้าใจและสามารถเข้าใจเรื่องทุนมนุษย์ของผู้สูงอายุได้ โดยจากการจัดกิจกรรมกลุ่มเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม จาก 2 พื้นที่ คือ พื้นที่เทศบาลตำบลนางัว อำเภอมือง จังหวัดเพชรบูรณ์ และพื้นที่เทศบาลตำบลท่าข้าม อำเภอนาดน จังหวัดเพชรบูรณ์ สรุปได้ว่า

1. ผู้สูงอายุประสบการณเป็นทุนมนุษย์ที่ติดอยู่แล้ว คือ มีศักยภาพที่พร้อมจะได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนเพื่อที่สามารถต่อยอดเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับ

ชุมชนพื้นที่ของตนเองได้ แต่ยังขาดความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญ รวมถึงยังไม่มีจัดการจัดการความรู้เกี่ยวกับทุนมนุษย์ที่ดีเท่าที่ควร

2. ผู้สูงอายุมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องสิทธิผู้สูงอายุเฉพาะเรื่องเบี้ยยังชีพของผู้สูงอายุเท่านั้น สิทธิที่เกี่ยวข้องอย่างอื่น ๆ ยังไม่ได้รับความรู้ความเข้าใจมากนัก และต้องการเบี้ยยังชีพในจำนวนที่มากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งเป็นไปตามเศรษฐกิจปัจจุบันที่ผู้สูงอายุไม่สามารถยังชีพได้ด้วยจำนวนเบี้ยยังชีพเท่าเดิม เพราะบางกรณี ผู้สูงอายุเป็นผู้ที่อาศัยอยู่บ้านเพียงลำพัง ไม่มีลูกหลาน ไม่มีอาชีพ จึงไม่สามารถที่จะหารายได้ทางอื่นได้นอกจากพึ่งเบี้ยยังชีพจากหน่วยงานรัฐบาล

3. สิทธิที่ผู้สูงอายุให้ความสำคัญเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือ การได้รับการเพิ่มเบี้ยยังชีพ การลดค่าโดยสารในบริการขนส่งสาธารณะ ทั้งรถโดยสารที่เป็นของรัฐ และการได้รับการสนับสนุนการรวมตัวจัดกิจกรรมทางสังคมจัดกิจกรรมทางกีฬานั้นหนาแน่น และการถ่ายทอดภูมิปัญญา การสนับสนุนด้านประกอบอาชีพและฝึกอาชีพที่เหมาะสม การสิทธิด้านการแพทย์และสาธารณสุขที่สะดวก รวดเร็ว โดยไม่มีค่าใช้จ่าย

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ควรส่งเสริมเรื่องการจัดการความรู้เกี่ยวกับทุนมนุษย์ของผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น เพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถจะนำไปใช้ได้ในอนาคตอย่างเป็นระบบ

2. ควรมีการนำมาตรการการส่งเสริมสิทธิของผู้สูงอายุที่มีความต้องการเร่งด่วนในชุมชนมากำหนดเป็นเชิงนโยบายให้กับหน่วยงานท้องถิ่น เพื่อนำไปบัญญัติใช้ได้ในอนาคต นำเสนอหรือผลักดันให้มีอยู่ในพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ ต่อไปได้

กิตติกรรมประกาศ

รายงานการวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยคำแนะนำต่าง ๆ จากคณาจารย์ในมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ และความร่วมมือช่วยเหลืออย่างดียิ่งจากบุคคลหลายฝ่าย ที่สละเวลาให้คำแนะนำ คำปรึกษา รวมถึงข้อเสนอแนะต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้

ผู้วิจัย ขอขอบพระคุณ ผู้สูงอายุ และประชาชนในพื้นที่อำเภอท่าข้าม และ อำเภอนางัว จังหวัดเพชรบูรณ์ทุกท่านเป็นอย่างสูง ที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม อีกทั้ง ได้ให้ความกรุณาแก่ผู้วิจัย และขอขอบพระคุณ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ ที่ได้ให้ทุนอุดหนุนการวิจัยครั้งนี้ มา ณ ที่นี้ด้วย

เอกสารอ้างอิง

- กุศล สุนทรธาดา, และสุริยาพร จันทร์เจริญ. (2557). *โครงการวิจัยจัดทำแนวทางการดำเนินการและกลไกระดับชาติในการขับเคลื่อนนโยบายการจ้างงานผู้สูงอายุ*. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. (2562). *รายงานการสำรวจความต้องการในการให้บริการวิชาการประจำปีงบประมาณ 2561*. [เอกสารอัดสำเนา]. มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์.
- นงนุช สุนทรชวกันต์; และ สายพิน ชินตระกูลชัย. (2552). *โครงการวิจัยการสร้างโอกาสการทำงานของผู้สูงอายุ*. ศูนย์บริการวิชาการเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปราโมทย์ ประสาทกุล. (2556). *สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2556*. มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มส.ผส.).
- พรชัย ฐีระเวช, วุฒิพงศ์ จิตตั้งสกุล, สุภัค ไชยวรรณ, เบญจมาศ มหาวงศ์จิต, สิทธิรัตน์ ตรงมาศ, ศิวสัน เหลืองสมบุญ, และชาญณรงค์ จางกิตติรัตน์. (2555). *โครงการวิจัยการศึกษาเพื่อวิเคราะห์ แนวโน้มรายจ่ายด้านสวัสดิการสังคมของภาคสาธารณะเมื่อเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ*. สำนักงานนโยบายการคลัง สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง.
- พระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546. (2546, 31 ธันวาคม). *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 120 ตอนที่ 130 ก หน้า 1-31.

- ระวี สัจจโสภณ. (2556). แนวคิดทางการศึกษาเพื่อการพัฒนาภาวะพหุพลังในผู้สูงอายุ. *วารสารวิทยาศาสตร์ สาขาสังคมสังคมศาสตร์*. 34(3), 471-490.
- สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2556). *ประชากรสูงอายุไทย: ปัจจุบันและอนาคต*. [เอกสารไม่มีการตีพิมพ์]. ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร.
- อาชัญญา รัตนอุบล, วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา, วรรัตน์ ปทุมเจริญวัฒนา, ปาน กิมปี, และระวี สัจจโสภณ. (2553). *รายงานประจำปี สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ. 2553*. https://www.dop.go.th/download/knowledge/knowledgeth_201601061414401.pdf
- Bongaarts, John. (2004). Population Aging and the Rising Cost of Public Pensions. *Population & Development Review*. 30(1), 1-23.
- Elmeskov, Jørgen. (2004). Aging, Public Budgets, and the Need for Policy Reform. *Review of International Economics*. 12(2), 233-242.
- Stringer, Ernest. T. (1996). *Action research*. SAGE Publications.